

Özgün Makale

Gelibolu Yarımadası (Trakya Khersonesos'u) Antik Çağ Kültleri ve Kült Alanları - Yeni Bulgular ve Yorumlar¹

The Cults and the Cult Places of Gallipoli Peninsula (Thracian Chersonese) - New Findings and Remarks

Zeynep KOÇEL ERDEM²

Öz

Günümüzde Çanakkale İli'ne bağlı Gelibolu Yarımadası (antik Thrakia Khersonesos'u) Trakya, Ege, Anadolu ve hatta Ege-Karadeniz arasında bir geçit niteliği taşımaktadır ve tarih öncesi devirlerden bu yana farklı kültürler tarafından iskân edilmiştir.

Antik Çağ'da Gelibolu Yarımadası'nda tapınım gören tanrılar, kültler ve kült alanları şimdiye dek başta antik kaynak, epigrafik belge ve sikke gibi arkeolojik malzemeler üzerinden okunabilmekte ve yorumlanabilmektedir.

Yarımada'da şimdiye dek yürütülmüş olan bir takım kısıtlı araştırma ağırlıklı olarak kıyılarda kurulmuş Yunan kolonileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu yerleşmelerde tapınım gören tanrılar ve kültlere ilişkin bilgiler de Yunan kültürü odaklıdır. Buna karşılık yerel kültler ile Thrak tanrı ve kültlerine ilişkin araştırmalar bu güne kadar göz ardı edilmiştir.

Makalemizde genel olarak Gelibolu Yarımadası'ndaki inançlara ait en erken belgelerden başlayarak bilinenlerin yanı sıra, bölgede 2013 yılından beri sürdürmekte olduğumuz yüzey araştırmaların ışığında Thrak kültleri ve yerel kültlere ilişkin yeni yorumlar da ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Thrakia, Gelibolu Yarımadası (Thrakia Khersonesos'u), Kült, Kybele, Pleistoros.

Abstract

The Gallipoli Peninsula (Thracian Chersonese) of the Province of Çanakkale is a gateway among the Thrace, the Aegean, the Anatolia and even in the Aegean-Black Sea dimension had been inhabited by different cultures from prehistoric times on.

The worshipped deities, the cults and the cult areas on the Gallipoli Peninsula were interpreted through archaeological materials of the ancient sources, the epigraphic materials and the coins up to now.

The limited researches in the Gallipoli Peninsula have mainly focused on the settlements of the Greek colonies on the shores. Therefore, the information about the gods and the cults are

¹ Makale başvuru tarihi: 18.02.2019, makale kabul tarihi: 29.03.2019.

² Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, zerdem@gmail.com. ORCID No: 0000-0002-5121-2172.

heavily focused on the Greek culture. Whereas the studies on the local cults, the cults of the Thracian gods and their beliefs had been ignored.

In this article starting from the earliest documents on the cults of the peninsula and the new arguments in the light of the results of the archaeological surveys will be studied in general.

Keywords: Thracia, Gallipoli Peninsula (Thracian Chersonese), Cult, Kybele, Pleistoros.

Giris

Günümüzde Çanakkale iline bağlı Gelibolu Yarımadası (antik Thrakia Khersonesos'u) hem coğrafi, hem de kültür tarihi bağlamında Türkiye Trakyası'nın özellikli bölgelerinden biridir.³ Çanakkale Boğazı (Hellespontos) ve Saros Körfezi (Melas Kolpos) arasında uzanan ve coğrafi konumu bakımından Trakya, Ege, Anadolu ve hatta Ege-Karadeniz arasında bir geçit niteliği taşıyan Yarımada, tarih öncesi devirlerden başlayarak günümüze dek farklı kültürler tarafından aralıksız olarak iskân edilmiştir. Bu kapsamda yerel topluluklar, Thrak halkları, koloni hareketi ile beraber özellikle Yarımada kıyılarında varlık gösteren kolonistler, Romalılar ve farklı etnik gruplara sahip topluluklar bir arada yaşamışlardır (Resim 1 Harita).

Resim 1: Harita. Gelibolu Yarımadası (Trakya Khersonesos'u) antik yerleşimleri ve kutsal alanların lokalizasyonları.

Antik Kaynaklar

Gelibolu Yarımadası aralarında Homeros, Hekataios, Herodotos, Thukydides, Ksenophon, Pseudo Skylaks, Demosthenes, Sicilyalı Diodorus, Pseudo-Skymnos, Strabon, Pomponius Mela, Plinius, Plutarkhos, Arrianos, Claudios Ptolemaios, Pausanias, Byzantionlu Stephanos'un yer aldığı bir takım antik yazar tarafından çeşitli yönleri ile, ancak daha ziyade lokasyonlara dayalı kısıtlı bilgilerle ele alınmıştır (Isaac, 1986, s. 185 vd; Loukopoulou, 2004, s. 900; Tzvetkova, 2008, s. 263). Bu kaynaklar arasında özellikle Homeros ve Herodotos'un bahsettiği ve haklarında çok da bilgi sahibi olmadığımız Dolonklar (*Dolonkoi*) Yarımada'da yaşamış olan bir Thrak boyudur (Hom. Il. 2. 835 vd.; Hdt. VI. 34-40; Tomaschek, 1980, s. 67; Mihailov, 1991, s. 593, 604; Archibald,

³ Günümüz coğrafyası kastedildiğinde Türkçe'ye uygun bir şekilde "Trakya", Antik Çağ'dan söz edilirken ise "Thrakia" olarak yazılması tercih edilmiştir.

1998, s. 108; Fol, 2010, s. 55). Güney doğu Trakya'da, özellikle Propontis'in kuzeyinde güçlü bir yönetim kuran Odrislerin ise Gelibolu Yarımadası toprakları üzerindeki etkisi çok net bilinmemekle beraber bu konu çeşitli bilimsel yayınlarda hâlen tartışılmaktadır (Isaac, 1986, s. 97; Porozhanov, 2011, s. 265 vd.). Antik kaynaklarda geçen yer isimlerinin çoğu ise günümüzde henüz tam olarak lokalize edilebilmiş değildir.

Günümüz Araştırmaları

Gelibolu Yarımadası'nda yürütülen modern araştırmalar büyük ölçüde antik edebi kaynaklar tarafından da söz edilen kıyı yerleşmeleri üzerinde yoğunlaşmıştır (Danov, 1976, s. 193 vd.; Tzvetkova, 2000; Loukopoulou, 2004, s. 900 vd.; Tzvetkova, 2008). Kıyı yerleşmelerinin hemen hepsi birer Yunan kolonisi olarak kurulduğundan tanrılar ve kültlere ilişkin bilgiler de dolayısıyla Yunan kültürüne odaklı olarak yorumlanmıştır. Gelibolu Yarımadası'nda tapınım gören tanrılar, kültler ve kült alanları şimdiye dek başta antik edebi kaynak, yazıt ve sikke gibi çeşitli arkeolojik malzemeler üzerinden okunabilmekte ve yorumlanabilmektedir (Resim 2 Tablo). Bölgedeki kazı ve araştırmaların hâlen yetersiz oluşu kültler ve kült uygulamaları hakkında detaylı bilgiye sahip olmamıza henüz imkân tanımamaktadır.⁴

YERLEŞME/ KUTSAL ALAN	TANRILAR / KÜLTLER														Su Kültü	Ölü Kültü							
	Yerel Tanrı/ Adı Bilinmeyen	Pleistoros/ Zalmoxis	Ana Tanrıça/ Kybele	Zeus	Hades/ Persephone	Demeter/ Persephone	Apollon	Artemis	Athena	Aphrodite/ Eros	Hermes	Dionysos	Tyche	Hekate			Herakles	Heros/ Ath Tanrı	Kurucu (Öküz) Kültü	Homonoia Kültü	Yünetici Kültü	Mısır Kültürleri	
Kheronesos - Kistak Bölgesi		AK		Y				S			S											TÜ	
Kardia (Bakla Burnu)			S-ST		ST-Y		S	S															
Lysimakhela (Bolarır)							S	S	T	F	H		S	H	S		AK	Y	AK-T	Y		T	
Maltepe Höyük (Paktye?)											H												
Kalealtı Köyü	Y																						
Yeniköy Artaş	K	K	K																				
Tayfur			KA																				K
Fındıklı Köy Acı Su																							K
Karalınbeyli	K		K																				
Limnai																							
Alopekonnesos								S		S			S										Y
Elaiou			F				F-S		S	S	F	S											
Karaağaçtepe Protesilaos Tümülüsü																AK							AK
Madytos				Y			S									S							
Sestos							S	S		S	AK		S										
Aegospotamoi							S																
Kallipolis/Krithoe							S		S	Y						H							
Koela													S-T										

AK: Antik Kaynak
F: Pijmiş Toprak Figürin
H: Heykel
K: Kalıntı
KA: Kybele Altarı

S: Sikke
ST: Stel
T: Tapınak
TÜ: Tümülüs
Y: Yazıt

Resim 2: Tablo. Gelibolu Yarımadası antik yerleşimleri ve bu alanlarda saptanan tanrı ve kültlere ilişkin buluntular

Söz konusu araştırmalar ve yarımada da sürdürdüğümüz yüzey araştırmaları⁵ sırasında saptanan tanrılar, kültler ve kült alanlarına ilişkin veriler aşağıda sunulmaktadır. Bu bağlamda, Yarımada'nın tarihi dönemleri ve kültlerin bu dönemlerdeki izleri arkeolojik malzemeler ışığında ele alınırken çok genel bir ayırma gidilerek kronolojik bir sıra takip edilmiş ve söz konusu dönemler için : 1.Yunan Kolonizasyonu Öncesi ve 2. Yunan Kolonileri, Hellenistik ve Roma Dönemleri ayırmaları göz önünde tutulmuştur.

⁴ Yarımada'nın önemli bir kısmının askeri alanlar içerisinde kalışı, en uç bölümünü oluşturan güney kısmının "Çanakkale Savaşları" alanlarını kapsayan Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı sınırları içerisinde kalması, hemen hemen her yerde yoğun olarak sürdürülen tarım faaliyetleri ve kıyılardaki yapılaşma gibi çeşitli nedenlerle arkeolojik çalışmalar şimdiye dek sınırlı ölçülerde yapılabilmektedir. Bölgedeki çalışmaların bazılarında kısaca göz atıldığında: Geçen yüzyıllardaki incelemeler, gezginler vs. (R. Pococke, 1745; J. B. Lechevalier, 1785-1786; Choiseul-Gouffier, 1782; A. L. Castellan, 1820; F. Schultz, 1853; A. Dumont, 1871 vs.); kazılar (H. Schliemann, 1882; F. Calvert, 1912; E. Pottier, 1915; R. Demangel, 1921-1923); epigrafik çalışmalar (Hauvette-Besnault, 1880; G. Seure, 1900; C. Picard-A. J. Reinach, 1910; L. Robert, 1940-1950; D. Hereward, 1957; Z. Taşlıkılıçoğlu, 1971; J. Krauss, 1978; M. H. Sayar, 1996-2012; A. Külzer, 2008) ve çeşitli dönemleri inceleyen yüzey araştırmaları (M. Özdoğan, 1982; A. Ç. Türker, 1995; O. Özbek, 2006; M. Atabay, 2010; R. Körpe, 2012-; Z. Koçel Erdem, 2013-). Gelibolu Yarımadası'nda ayrıca Çanakkale Arkeoloji Müzesi tarafından birkaç kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Doç Dr. G. Sazcı başkanlığında Çanakkale 18 Mart Üniversitesi'nin Eceabat Maydos Kilisetepe Höyük kazısı ise hâlen sürdürülmekte olan tek kazıdır. Bölgedeki araştırma tarihçesi için ayrıca bkz. Isaac, 1986, s. 159, dn.2; 192, dn.1; Tzvetkova, 2008, s. 263 vd.

⁵ "Gelibolu Yarımadası (Thrakia Kheronesos'u) Arkeolojik Yüzey Araştırması" Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyeleri ve öğrencilerinin katılımıyla 2013 yılından beri başkanlığında sürdürülmektedir.

1. Yunan Kolonizasyonu Öncesi:

Koloniler öncesi dönem Yarımada'nın tarih öncesi devirlerini kapsamaktadır. Yarımada'da yürütülen yüzey araştırmalarında en eski bulguların Üst Paleolitik Dönem'e⁶ kadar gittiği anlaşılmış, yanı sıra Neolitik Dönem'e tarihlenen birçok yerleşmenin varlığı da saptanmıştır (Özdoğan, 1986; Özbek, 2012, s. 463 vd.; Körpe, 2016, s. 594). Bu araştırmalar sırasında ele geçen pişmiş toprak idoller bölgedeki inançlara dair ilk somut arkeolojik belgeler olarak kabul edilebilir (Özbek, 2012, s. 466, 474, res. 8-9). Gelibolu Yarımadası'nda kazısı hâlen sürdürülen tek yerleşme Maydos Kilisetepi Höyük (Madytos/Eceabat) olup, bu kazılarda ortaya çıkartılan idol buluntularının yanı sıra, içerisinde ayaklar, kil platform, demir orak ve çeşitli bezemeli kapların yer aldığı Erken Demir Devri'ne tarihlendirilen çukurlar kazı başkanı Doç. Dr. G. Sazcı tarafından kült ile ilişkilendirilmiştir. İlk defa Gelibolu Yarımadası'nda Eceabat Kilye Koyu çevresinde bulunduğu için adını buradan alan "Kilya Tipi" idoller ise Tunç Devri kültürlerinin inanç belgeleri arasında sayılabilir.

Yarımada'ya MÖ 1200'lerde Balkanlar'dan göç dalgası ile yeni halkların geldiği bilinmektedir. Yeni gelen halkları Balkanlar ile ilişkilendiren izler daha ziyade seramikler ve mezar tiplerinde görülmektedir. Mezar tipleri arasında Trakya'nın kuzey batısında yaygın olarak görülen menhir ve dolmenler, sonrasında da Thrakia'nın geleneksel mezar tipi hâline gelen tümülüsler Thrak topluluklarının erken dönem inançları arasında yer alan "*ölü kültü*" ile de ilişkilendirilmektedir (Fol, 2004, s. 213; Koçel Erdem, 2015a, s. 55 vd.). Bulgaristan'da yapılan çok sayıda araştırma tümülüslerin ölümsüzlük ritüelleri ile ilişkili kült yapıları olduğunu ileri sürmektedir (Dimitrova, 2005, s. 129; Fol, 2007, s. 366). Tümülüslerin Türkiye Trakya'sının kuzey batısındaki yoğunluğuna karşılık, Gelibolu Yarımadası'nın kıstak bölgesinde, özellikle Bolayır-Kavakköy civarında yoğunlaştığı, Yarımada'nın tümüne yayılmamış olduğu görülmektedir (Koçel Erdem, 2015b, s. 447 vd.).

2. Yunan Kolonileri, Hellenistik ve Roma Dönemleri:

MÖ 7. yüzyıl başındaki koloni hareketi ile beraber özellikle Saros Körfezi (Melas Kolpos), Çanak-kale Boğazı (Hellespontos) ve Marmara Denizi (Propontis) kıyılarında kurulan koloniler (*apoikiai*) ve ticaret merkezleri (*emporía*) çeşitli bilimsel yayınlarda farklı yönleri ile müteakip kereler incelenmiş ve bu topraklarda etkisini gösteren Yunan kültürü baskın bir şekilde vurgulanmıştır.⁷ Kolonistler geldiğinde bölgede var olan yerel halk ve Thrakların ise çoğunlukla kırsalda ve küçük köy yerleşimlerinde yaşadıkları bilinmektedir (Mihailov, 1991, s. 612). Ancak birçok koloni yerleşmesinin, Yunanistan'da Maroneia ve Abdera örneklerinde olduğu gibi, daha önceki Thrak yerleşmeleri üzerine kurulmuş oldukları saptanmıştır (Mihailov, 1991, s. 612). Benzer şekilde, Gelibolu Yarımadası'nda da Maydos'un ilk yerleşimcilerinin bir Thrak boyu olduğu, sonrasında ise yerleşimin Lesbos (Midilli) Adası'ndan gelen Aioller tarafından iskân edildiği antik yazarlarca anlatılmaktadır (Sazcı, 2012, s. 394, dn. 5 ve 6).

Kolonistlerin Yarımada kıyılarına gelişleri ile beraber oluşan yeni kültür dalgası, içerisinde tanrı ve inançlarının da bulunduğu bir paket olarak düşünülmelidir. Yarımada'nın Saros Körfezi kıyılarında Kardias (Bakla Burnu) ve Limnai'nin (yeri tam olarak lokalize edilmemiştir) birer Miletos kolonisi olarak; Alopekonesos'un Lesbos Mytilene ya da Kyme kolonisi olarak; Çanak-kale Boğazı kıyısında yer alan Madytos ve Sestos'un Lesbos Adası'ndan gelen Aiollerin kolonisi olarak; Yarımada'nın en güney ucunda yer alan Elaiou'sun ise bir Atina kolonisi olarak kurulduğu kabul edilmektedir (Danov, 1976, s. 193 vd.; Isaac, 1986, s. 161; Loukopoulou, 2004, s. 900).

⁶ Eceabat Kilye Ovası'nda saptanmış olan Üst Paleolitik Dönem taş alet buluntuları için bkz. Körpe, 2016, s. 594.

⁷ Bu konuya değinen çalışmalardan biri de Tzvetkova tarafından yapılmıştır. Antik kaynaklar ışığında Thrakia Khersonesos tarihini konu alan kitabında Tzvetkova özellikle yerel toplulukların, tanrılar ve kültürler konusunun bilinmediğinden bahsetmiştir (Tzvetkova, 2008, s. 283). Konu hakkında ayrıca bkz. Isaac, 1986, s. 159 vd.).

Arkaik Dönem’de Philaidler idâresi ile Atina hâkimiyeti ivme kazanmış, I. Miltiades (Yaşlı Miltiades) ile beraber de Hellespontos Atina kontrolüne girmiştir (Isaac, 1986, s. 166 vd., 185; Archibald, 1998, s. 80 vd.). MÖ 514’te Pers istilasının yaşandığı Yarımada’da Klasik Devir boyunca Atina etkisi sürmüştür, MÖ 4. yüzyılın ilk yarısında Yarımada Yunanlar, Odryslar ve diğer yerel Thrak toplulukları arasında bir çekişme sebebi olmuştur (Isaac, 1986, s. 175 vd.; Archibald, 1994, s. 457). Miltiadesler Dönemi ile Yarımada’da Atina hegemonyasının güçlendiği bilinmektedir, II. Miltiades’in (Genç Miltiades) Trakya kralı Oloros’un kızı Hegesipyle ile evlenmiş olduğu belirtilmektedir (Hdt. VI. 39; Tomaschek, 1980, s. 67; Isaac, 1986, s. 171 vd.). Etnik farklılıklara rağmen Atinalılar ve Thraklar arasında kurulan karşılıklı bağlar, inanç dünyalarında da karşılıklı bir takım etkileşimler yaratmış olmalıdır.

Koloniler döneminin bu ilk yıllarına ait mitoslarının daha ziyade Yarımada’da yaşayan Thrak boyu Dolonklar ve komşu Thrak kabilesi Apsinthler ile olan sınırlar çevresinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır (Kahrstedt, 1954, s. 5). Dolonkların mitolojik kralı Dolonkos bir nymphe olan Thrake ile Kronos’un oğlu, kardeşi Bithynos ise Thrake ile Zeus’un oğlu olarak kabul edilmektedir (Tomaschek, 1980, s. 67). Dolonklar ile ilişkili kayıtlar onların komşuları Apsinthler ile aralarında var olan savaş hakkında fikir danışmak için Delphoi’deki kutsal alan bilicisi Pythia’ya başvurduklarını ve onun tavsiyeleri doğrultusunda Atinalı Miltiades’i liderleri olarak seçtiklerini belirtmektedir (Hdt. VI. 34; Tomaschek, 1980, s. 67; Isaac, 1986, s. 163; Mihailov, 1991, s. 616; Archibald, 1998, s. 113). Dolayısıyla bu yaklaşım, Thrak kabilelerinin hayatında “bilicilik geleneği”nin önemli ölçüde yer tuttuğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Dolonk krallarının ayrıca rahip-kral geleneğine bağlı olduklarından da söz edilmektedir (Fol, 2010, s. 55).

Thrakların ayrıca kendi geleneklerine sıkıca bağlı oldukları bilinmektedir. Şöyle ki antik kaynaklarda Yarımada’daki Pers egemenliği döneminde (MÖ 514-479) komutan Oiobazos’un Atinalılar ile yapılan savaşta kaçarak Apsinthlerin eline düştüğü ve Apsinthlerin onu kanlı kurban törenleri ile bilinen tanrıları Pleistoros’a kurban ettikleri bilgisi yer almaktadır (Hdt. IX 119; Thuk. I. 89; Diod. XI. 37. 5; Tomaschek, 1980, s. 67; Fol-Marazov, 1977, s. 24). Tanrı Pleistoros ve kültü Thrak kabilelerinden bazıları arasında oldukça önemlidir.

Herodotos’un bildirdiğine göre, Yaşlı Miltiades ölümünden sonra bir *oikistes* (kurucu önder) olarak tapınım görmüştür. Bu da bölgede kabul gören bir başka kültü, bir “kurucu kültü”nün varlığına işaret etmektedir. Herodotos bu olaya ilişkin düzenlenen ritüeller kapsamında kurbanların kesildiğini, spor oyunları ve at yarışlarının düzenlendiğini belirtmiştir (Hdt. VI.38; Tzvetkova, 2008, s. 282).

Gelibolu Yarımadası kolonist kültüründe yer bulan belli başlı Yunan mitosları arasında: Troia Savaşı’na katılmak üzere gelen Akha’lı kahraman İphikles’in oğlu Protesilaos’un mezarı (*Protesilaion*) ve kutsal alanı olarak kabul edilen ve “Protesilaos Tümülüsü” (Bg. Eceabat Karaağaçtepe Höyüğü) olarak adlandırılan yerin önemi vurgulanmaktadır (Hdt. VII, 33; IX.116, 120; Thuk.VIII, 102; Isaac, 1986, s. 193, dn. 97 ve 98; Akbaytogan, 2010, s. 5). Protesilaos Kültü Yarımada’nın güney kısmında, Elaiou ve çevresinde önemli bir kült hâline gelmiştir (Isaac, 1986, s. 193). Hatta Büyük İskender’in de Asia seferi sırasında Yarımada’ya gelerek Elaiou’da kurban kestiği bilinmektedir (Cargill, 1995, s. 30). Bu önemli mitostan başka Troia kralı Priamos’un karısı Hekabe’nin savaş sonrasında Troia’dan kaçarak kahraman Odysseus’un gemisine binip Gelibolu Yarımadası tarafına geçişi ve burada üzüntüden bir köpeğe dönüşmesi hikâyesi ile, bir Aphrodite rahibi olan Hero ile Leandros’un acıklı hikâyeleri de bölgede geçen diğer yaygın mitoslar arasında yer almaktadır (Tzvetkova, 2008, s. 268; Körpe, 2017, s. 54 vd.).

Antik kaynaklarda geçen mitosların yanı sıra, Gelibolu Yarımadası’nda ele geçen çeşitli arkeolojik malzemeler arasında sikkeler ve yazıtlar bölgenin Yunan ve Roma Devri kültürleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadırlar.

Bölgenin sikke darp eden kentler kentleri arasında Agathopolis, Aigospotamoi, Alopekonesos, Elaiouos, Kardias, Koela, Krithoe, Lysimakheia, Madytos ve Sestos görülmektedir (Schönert-Geiss, 1999: s. 1363 vd.). Sikkeler üzerindeki betimler genellikle kolonilerin bağlı olduğu anakentin tanrılarıdır.

Thrakia Khersonesos’unda Aigospotamoi, Alopekonesos, Elaiouos, Kardias, Lysimakheia, Madytos ve Sestos kentlerinin sikkeleri incelendiğinde en yaygın tapınım gören kültün Demeter’e ait olduğu görülmektedir. Aigospotami (SNG Cop. Thrace II, 850-854), Kardias (SNG Cop. Thrace II, 862-867), Lysimakheia (SNG Cop. Thrace II, 905) ve Sestos (SNG Cop. Thrace II, 927, 930, 934-935) kentlerinin bronz sikkelerinde görülen Demeter betimi, söz konusu kentlerde bu kültün birinci derecede kutsandığını göstermektedir (Resim 3).

Resim 3: Demeter betimli Kardias sikkesi (Benzerler için: SNG Cop. Thrace 862-866).

Demeter betiminin yanı sıra sikkeler üzerinde yer alan buğday başağı sembolü (Kardias: SNG Cop. Thrace II, 868-871; Madytos: SNG Cop. Thrace II, 923-926) ya da buğday başağı çelengi (Elaiouos: SNG Cop. Thrace II, 889-893) içinde betim içeren arka yüz tiplerinin de gene bu kültü gönderme yaptığı düşünülebilir. Gene sikkelere dayanarak Yarımada’da Demeter dışında, Artemis (Elaiouos: SNG Cop. Thrace II, 893-895)⁸, Hermes (Khersonesos: SNG Cop. Thrace II, 836), Dionysos (Alopekonesos: SNG Cop. Thrace II, 856-861), Athena (Krithoe: SNG Cop. Thrace II, 887), Tyche (Lysimakheia SNG Cop. Thrace II, 908) ve Herakles (Lysimakheia SNG Cop. Thrace II, 900, 913) gibi tanrıların da kutsandığı söylenebilir. Bu tanrılar dışında, Kardias, Sestos ve Alopekonesos sikkeleri üzerinde yer alan tanrı Apollon’un ise çevrede önemli bir kültü sahip olduğu bilinmektedir.⁹

Sikkelerin yanı sıra, şimdiye dek gerçekleştirilmiş olan çeşitli epigrafik araştırmalarda ele geçen yazıtlar da kültürler hakkında bir takım önemli bilgiler vermektedir.¹⁰ Yazıtların verdiği bil-

⁸ Thrakia kent sikkeleri ve Thrak sikkeleri üzerinde çalışan Prof. Dr. Oya Yağız’a göre, Elaiouos sikkelerinin ön yüzde yer alan “başı örtülü kadın” betimi Demeter olabilir, ancak arka yüzde yer alan “arı” sembolü Artemis’i çağırır ki, bu da Ana Tanrıça’nın birden fazla tanrıçanın senkretizasyonunu sembolize ettiği savını güçlendirmektedir (SNG Cop. Thrace II, 896-898). Ayrıca Thrak sikkeleri üzerinde yer alan Demeter’in Thrak Ana Tanrıça’sı ile bir tutulması hakkında bkz. Yağız, 2018, s. 935 vd. Prof. Dr. Oya Yağız’a sikkeler konusundaki değerli görüş ve katkılarından dolayı teşekkür ederim.

⁹ Tanrı Apollon, Propontis çevresinde ve Troas Bölgesi’nde önemli bir kültü olan tanrıdır. Danov, 1976, s. 163. Dolayısıyla Gelibolu Yarımadası’ndaki varlığı da kuşkusuz önemli olmalıdır.

¹⁰ Gelibolu Yarımadası epigrafik araştırmaları Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar tarafından “Trakya Epigrafisi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları” kapsamında 1990’lı yıllardan beri sürdürülmekte olup ve bu buluntuların yayına hazırlanacağı kendisi tarafından belirtilmiştir.

giler Kybele, Zeus, Aphrodite, Hades/Persephone gibi tanrılara yapılan adaklara işaret etmektedir. Khersonesos'ta (Picard-Reinach, 1912, s. 308) ve Maydos'ta bulunan ve üzerinde ... "Zeus Dionysos'a bu adağı sundu" ... ibaresinin yer aldığı adak yazıtına dayanarak Zeus kültü saptanmıştır (IK Sestos 54; Sarıkaya, 2009, s. 60, Kat. 2.54). Ayrıca Kallipolis'te (Gelibolu) bulunan bir adak yazıtına dayanarak Aphrodite kültü (Dumont-Homolle, 1892, s. 428, 100a; *IK Sestos* 27; CIG 2011; Sarıkaya, 2009, s. 14, Kat 2.1) ve Kardias'ta bulunmuş, MÖ 4. yüzyıla tarihlenen ve "halk meclisi tarafından şehrin kurtarıcısı ve kollayıcısı olan Kore ve Pluto'ya adanmış" ibaresi bulunan bir adak steline dayanarak Hades/Persephone kültlerinin varlığı da anlaşılmaktadır (Sayar, 1999, s. 426 vd.; Sarıkaya, 2009, s. 43, Kat. 2.32). Kardias'ta ayrıca tanrıça Kybele'ye ait bir adak stelinin bulunduğu da belirtilmiştir (Sayar, 1999, s. 426).

Lysimakheia'da saptanan bir homonoia sunağı ise burada bir "homonoia kültü"nü varlığına işaret etmektedir (Sayar, 2000, s. 247; Sayar, 2007b, s. 515).

Yarımada'da sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarımız sırasında Yarımada'nın kuzeyinde yer alan Kalealtı Köyü'nde bulunan ve üzerinde "... adağı Theos Epekoos'a (sundu)" yazıtlı Roma Devri'ne ait küçük mermer sunak, belki adı bilinmeyen, ancak yazıttan da anlaşılacağı üzere "Her Şeyi Duyan" yerel bir tanrı hakkında bilgi verebilecek nitelikte bir buluntudur¹¹ (Koçel Erdem, 2015b, s. 460, res. 14) (Resim 4).

Resim 4: Gelibolu Kalealtı Köyü, yazıtlı mermer sunak.

Çok sayıda olmamakla beraber, yazıt ve sikkeler dışında çeşitli araştırmalarda ele geçen arkeolojik malzemelere göz atıldığında ise Aphrodite, Hekate ve Herakles kültlerine ait izler tespit edilmiştir. Araştırmalarımız sırasında Lysimakheia'da ele geçen küçük boyutlu mermer Aphrodite heykeline ait parça (Resim 5) ile Lysimakheia yakınındaki Maltepe Höyük'te (Paktye?) ele geçen ve yüzünün üzerinde olasılıkla kucağında tuttuğu bir çocuğa ait el olan Aphrodite hey-

¹¹ Antik kaynaklar ve Kalealtı Köyü'nde bulunan sunak yazıtı hakkında verdiği değerli bilgi ve katkılarından dolayı Doç. Dr. Bülent Öztürk'e teşekkür ederim.

Resim 5: Gelibolu Lysimakheia (Bolayır), mermer Aphrodite heykelcik gövdesi.

Resim 6: Gelibolu Lysimakheia (Bolayır) Maltepe Höyük, mermer Aphrodite heykelcik başı.

keline ait baş (Resim 6) (Koçel Erdem, 2015b, s. 457, res. 5), Lysimakheia çevresinde yaygın olan tanrıça Aphrodite kültürünün göstergesi sayılabilir. Prof. Sayar da Lysimakheia ve yakın civarında yaptığı araştırmaların yüzey bulguları arasında tanrıça Aphrodite ve tanrıça Hekate'ye ait birer heykelcik parçası ile pişmiş toprak bir Athena başının bulunduğunu belirtmektedir (Sayar, 2002, s. 103). Ayrıca, bu çalışmalarda ele geçen, üzerinde Herakles lobut kabartması olan mermer kalın (Sayar, 2008, s. 269, res. 5) Herakles kültürünü işaret etmekle beraber, Lysimakhosların gücünün bir sembolü olarak da belki yorumlanabilir.

Hellenistik Dönem'de Thrakia'da Makedonia kralı Philippos'un ve oğlu Büyük İskender'in yönetimsel varlıkları görülmektedir. Büyük İskender'in ölümünden sonra Diadokhlardan Lysimakhos tarafından MÖ 309/8'de Lysimakheia (Bolayır) merkezli bir kraliyet yönetiminin kurulması ile Makedonialıların Yarımada'da varlıkları sürmüştür (Cargill, 1995, s. 30). Lysimakhos ile beraber bölgede bir "yönetici kültür"ün varlığından, ölümünden sonra da bu kültürün devamından söz edilebilir (Lund, 1992, s. 174). Lysimakheia'da öldüğü ve burada bir tapınağa gömüldüğü bildirilen Lysimakhos'un anıt mezarı (*Lysimakheion*) bir tapınak olarak kutsanmış olmalıdır (App. Syr.64; Archibald, 1998, s. 302).

Hellenistik Dönem'de ayrıca, Anadolu ve Thrakia'ya başta Mısır kökenli kültürler olmak üzere bir takım yabancı kültürlerin nüfus ettikleri de bilinmektedir. Mısır tanrıları arasında özellikle İsis ve Osiris'in kültürleri oldukça popüler hâle gelmiştir (Koçel Erdem, 2019). Lysimakhos'un II. Ptolemaios'un kızkardeşi II. Arsinoe ile evlenmesi sonucunda Mısır kökenli kültürler başkent Lysimakheia başta olmak üzere tüm bölgede etkili olmuştur. Tekirdağ Arkeoloji Müzesi sikkeler koleksiyonunda yer alan bir Lysimakheia bronz sikkesinde II. Arsinoe betiminin yer alması bu savı desteklemektedir (Yağız, 2014, s. 674, res. 20).

Eceabat Küçük Anafartalar Köyü'nde korunan ve Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen mermer bir yapı bloğu üzerinde yer alan yazıtta, Mısır tanrılarına ait bir kutsal alandan ve vakıfçılarından söz edilmektedir (Sayar, 2007a, s. 19; Sayar, 2008, s. 271). Mermer bloğun getirildiği yer tam olarak bilinmemekle beraber, yakındaki bir antik kente, olasılıkla Alopekonesos yerleşmesine ait olmalıdır. Söz konusu bu yazıtlı blok kuşkusuz çevredeki bir tapınak yapısına işaret etmektedir (Resim 7).

Resim 7: Gelibolu Eceabat Küçük Anafartalar Köyü, Mısır tanrıları yazıtlı mermer mimari blok.

MÖ 196 yılında Seleukos kralı III. Antiokhos'un hakimiyetinin yaşandığı Yarımada, MÖ 133'te Pergamon Krallığı'nın Roma yönetimine devri ile devlete ait bölge (*ager publicus*) olmuş, sonrasında da imparatorlar tarafından önemsenen bir konumda kalmıştır. Roma Devri'nde (MS 1. yüzyılda) kurulan Koela, Yarımada'da dönemin öne çıkan kenti olup, bölgedeki bir başka tapınağın varlığı da bu kentin sikkeleri üzerindeki betimden bilinmektedir (Jones, 1966, s. 84). Eceabat Kilye Ovası'nda konumlandığı düşünülen Koela kenti sikkeleri üzerinde *tetrastylus* bir tapınak ve içerisinde ayakta durur halde tanrıça Tykhe betimi bulunmaktadır (Head, 1911, s. 259; Picard-Reinach, 1912, s. 303; Körpe, 2015, s. 139). Buna dayanarak bu civarda bir tapınak olduğu düşünülmektedir.¹² Yukarıda söz edilen bu iki tapınak dışında Yarımada'da var olabilecek diğer tapınaklar arasında Lysimakheia'da bir Artemis tapınağının varlığı da ön görülmektedir (Sayar, 2007b, s. 515; Sayar, 2008, s. 270).

Yarımada'da ele geçen diğer küçük buluntular arasında az sayıda pişmiş toprak figürin de bulunmaktadır. 1912 yılında Frank Calvert tarafından Eceabat Elaious nekropolünde yapılan kazılarda elde edilen ve günümüzde çoğunluğu Paris Louvre Müzesi'nde, çok azı da İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan figürinler arasında Arkaik tipte oturan Ana Tanrıça'nın yanı sıra, Aphrodite ve Eros tipleri mevcuttur (Akbaytogan, 2010, Lev. 12b, 13 a).

Eceabat'ta (Madytos) bir zamanlar bir ev duvarındaki mermer stel üzerinde yer alan at üzerindeki süvari/tanrı betimi ise Thraklarda özellikle yerleşim dışı kutsal alanlarda tapınım gören ve tüm Thrakia'da yaygın bir kültü olan "atlı tanrı"nın (*heros*) bir göstergesidir (Picard-Reinach, 1912, s. 312, fig. 6). Özellikle Roma Devri'nde yaygın bir kültü olan atlı tanrının hangi tanrıyı betimlediği kesin olarak bilinmemekle beraber, kültü bazen Propontis ve Troas çevresinde önemli bir yer tutan tanrı Apollon (Danov, 1976, s. 163; Penkova, 2004, s. 314 vd.) gibi çeşitli tanrılarla da eş tutulmuştur (Rabadjiev, 2015, s. 450).

¹² 1910 yılında Picard ve Reinach tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda Kilye Ovasında muhtemel bir tapınağın varlığından söz edilmektedir (Picard-Reinach, 1912, s. 299). Bu alanda yapılan yüzey araştırmalarında tapınağa ait olabilecek bir takım mimari parçalar tespit edilmiştir (Körpe, 2015, s. 138 vd.).

Yeni Bulgular, Yorumlar ve Açılımlar :

Gelibolu Yarımadası'nda şimdiye dek gerçekleştirilen çeşitli araştırmalarda saptanan ve ağırlıklı olarak Yunan *pantheonu* ile ilişkili tanrılar, kültler ve kült yapıları hakkında yukarıda söz edilen bulgular dışında, 2013 yılından beri tarafımızdan yürütülen arkeolojik yüzey araştırmalarında, özellikle de Yarımada'nın daha önce detaylı çalışmaların yapılmadığı iç kesimlerinde, "kült yeri/kutsal alan" olarak nitelendirdiğimiz bir takım yeni "kaya kült alanları" saptanmıştır. Yeniköy Arıtış Mevkii, Tayfur ve Karainebeyli köylerinde saptanan söz konusu bu kült alanları yerel karakterler gösteren unsurları kapsamakta, Thrak kültürüne ilişkin yeni sonuçlar vermekle, dolayısıyla konuya yeni bir takım bakış açıları, yorumlar ve açılımlar getirmektedir. Türkiye Trakya'sının kuzeyinde benzerleri bulunan bu tarzdaki açık hava tapınım alanları/kaya kült alanları böylelikle güney doğudaki Gelibolu Yarımadası'nda ilk kez tespit edilmiştir.

Arkeolojik buluntuların henüz yetersiz oluşu bu alanların kronolojik kullanım sınırlarını anlamamızı zorlaştırırsa da, başta Bulgaristan olmak üzere Thrakia'nın çeşitli yerlerindeki benzer kutsal alanlar ile karşılaştırıldığında, en erken Demir Devri'nde kullanılmaya başlandıkları şimdilik söylenebilir. Yeniköy Arıtış'ta ele geçen kabartmalı bir Roma Devri seramik parçası (olasılıkla adak objesi olabilecek pişmiş toprak *thymiaterion* parçası için bkz. Koçel Erdem, 2016a, s. 462, res. 11) ile Karainebeyli Tepesi'nde ele geçen Roma Devri kaba seramik parçaları bu alanların en azından Roma Devri'ne kadar kullanıldıklarının bir göstergesidir. Bulgaristan'ın çeşitli yerlerinde, Babyul, Tatul, Perperek vs. ve Rodop Dağları'nda görülen benzer alanlarda Güneş Kültü (Solar Kült), yanı sıra Dionysos ve Kybele gibi çeşitli tanrı ve tanrıçaların tapınım gördükleri bilinmektedir (Rabadjiev, 2015, s. 446 vd.). Oldukça karmaşık olan ve daha ziyade Yunan ve Roma'lı yazarlar vasıtasıyla bilgi edinebildiğimiz Thrak *pantheonu* çok sayıda tanrı ile temsil edilmektedir (Dönmez-Öztürk, 2007, s. 51 vd.; Koçel Erdem, 2015a, s. 42 vd.). Tanrılar bölge ve kabilelere göre değişim göstermekte, birçok hâlde de Yunan tanrıları ile de özdeşleştirilmektedir (Tomaschek, 1980, s. 36 vd.). Herodotos ise Thrakların en çok Ares, Dionysos ve Artemis'e, kralarının ise Hermes'e tapıtığını belirtmiştir (Hdt. V.7; Isaac, 1986, s. 156).

Yüzey araştırmalarımız sırasında saptadığımız Saros Körfezi'ne hâkim konumda, oldukça geniş bir alana yayılı Yeniköy Arıtış Kutsal Alanı ise kayaların en yüksek noktalarında konumlandırılmış farklı ebatlarda ve derinlikte birçok sunu çukuru (Resim 8), kaya sığınağı ve sığ mağaranın bulunduğu bir alandır (Koçel Erdem, 2016a, s. 452, 460 res. 8-11; Koçel Erdem, 2016b, s. 180 vd.). Herodotos Saros Körfezi'nin en uç noktası ve Gelibolu Yarımadası'nın kıstak bölgesinde yaşayan Dolonklar ile komşu kabile Apsinthlerin kanlı insan kurbanları yaptığı (Hdt. IX.119) ve tanrı Pleistoros (Tomaschek, 1980, s. 42; Isaac, 1986: s. 146) ya da Zalmoksis'e tapındıklarını bildirmektedir¹³ (Popov-Fol, 2010, s. 181; Rabadjiev, 2015, s. 444). Herodotos, Zalmoksis'i Hellepontos'ta oturan Yunanlardan duyduğunu ve onun ayrıca Get'lerin tanrısı olduğunu belirtmiştir (Hdt. IV. 94-96; Popov-Fol, 2010, s. 169). Yeniköy Arıtış kutsal alanı da bu tanrılar adına kullanılmış bir kült alanı olabilir. Yine yüzey araştırmalarımız sırasında kayalar üzerinde çok sayıda sunu çukuru, platform ve kanalların bulunduğu çok benzer bir alan Gelibolu-Şarköy sınırındaki Şarköy Kiraztarla Mevkii'nde saptanmıştır (Koçel Erdem, 2016a, s. 451, 460, res. 6 ve 7; Koçel Erdem, 2016b, s. 178 vd.). Gelibolu Yarımadası kıstak bölgesinin hemen yanındaki bu alan belki de Antik Çağ'da Khersonesos sınırlarında kalmaktadır.¹⁴ Bu nedenle bu bölgede aynı tarzda kutsal alanların kullanılmış olduğu, benzer tanrı ve kültlere tapınıldığı ve benzer türde ritüellerin yapıldığı söylenebilir. Kayalar üzerine oyulu, bazıları akıtacaklı sunu çanakları/çukurları ve kayaların üst noktalarından aşağıya uzanan derin kanallar da çeşitli libasyon ve kan akıtma törenleri ile ilgili

¹³ Pleistoros'un yakın çevrede Perinthos'taki (Tekirdağ Marmara Ereğlisi) varlığına ilişkin yazıt hk. bkz. Tomaschek, 1980, s. 42.

¹⁴ Bu konuda antik kaynakların bazılarında da yer alan bilgiler hakkında bkz. Cargill, 1995, s. 30.

olmalıdır. Bulgaristan'ın yanı sıra Lemnos (Limni) Adası (Marangou, 2012, s. 127) ve Tenedos'ta (Bozcaada) da (Bamyacı, 2013, s. 43; Tombul, 2015, s. 315) benzer kaya düzenlemeleri saptanmıştır. Dolayısıyla Yarımada'nın kuzey doğu yüzünde hem Balkan, hem de Ege etkileşimlerinden söz edilebilir. Gelibolu Yarımadası örneklerinin yanı sıra, Tekirdağ Şarköy Kiraztarla kutsal alanı da göz önüne alındığında, Yarımada'nın kuzeyindeki kıstak bölgesi ve yakın çevresinde bir "kaya kutsal alanı" geleneğinden söz etmek çok yanlış olmayacaktır.

Resim 8: Gelibolu Yeniköy Arıtış Kutsal Alanı.

Söz konusu bu kaya kutsal alanlarının Bulgaristan Trakyası ve Anadolu içlerinde Phrygia Kybele kült alanları ile benzerliklerinden yola çıkarak salt "Thrak kutsal alanları" şeklinde değerlendirilmesi kanımızca belki Yunan kolonileri öncesi dönemde, Son Tunç ve Erken Demir Devri başları için söz konusu olabilir, ancak daha sonraki dönemlerde hiç kullanılmadıklarını söylemek çok doğru olmayacaktır. Az da olsa yakın çevrelerinde ele geçen Roma ve Geç Roma Dönemi seramikleri alanların bu dönemlerde de varlıklarını sürdürmüş olabileceklerini düşündürmektedir.

Yine antik kaynaklarda Pteleon ile olasılıkla Gelibolu kıstak bölgesinde yer alan Leuke Akte arasında olduğu belirtilen ve üzerinde yazıtı olan (*IK. Sestos 73*) bir "Zeus Horios" (sınırların Zeus'u) sunağından söz edilmektedir (Ps. Scylax, *Periplous*, 67; Demosthenes 7, 39, 40; Isaac, 1986, s. 197; Loukopoulou, 2004, s. 900). Leuke Akte yukarıda söz ettiğimiz Şarköy Kiraztarla Mevkii yakınlarında olmalıydı. Böylelikle Yunan *pantheonunun* baş tanrısı Zeus'un, belki de Thrak geleneğindeki Pleistoros/Zalmoksis gibi "güçlü erkek tanrı" kültürünün bir devamı olarak bölgede varlığını sürdürmüş olduğu düşünülebilir.

Yarımada'da kült alanı olarak nitelendirdiğimiz bir diğer alan da, Yarımada'nın iç kesim köylerinden Karanebeyli Köyü sırtlarında yükselen tepede yer almaktadır (Koçel Erdem, 2017, s. 551, 563, res. 10). Alan birçok özelliği bakımından, çevresinde çok sayıda su kaynağı olan, tüm

Resim 9: Gelibolu Tayfur Köy Kybele Sunağı.

ovaya hâkim ve kayalık tepelerde konumlanmış kutsal alanları çağrıştırmaktadır. Çevrede Klasik ve Roma devirlerine ait seramikler ele geçmiştir. Tepede Gelibolu'nun fethi sırasında yararlılık gösteren Ece Bey ve Kara Nebi'ye ait makam mezarlar ve bir Osmanlı Devri mezarlığı yer almaktadır. Tepe eteklerinde de çok sayıda yatırın yer aldığı bölge, bu özelliğiyle günümüzde önemli bir yatır ziyaret yeri olarak kabul edilmektedir. Sözlü gelenekte buraya ilişkin pek çok efsaneden bahsedilmekle beraber, mezarlarda törenler düzenlenmekte, her yıl ilkbahar başlangıcında yaya olarak tepeye çıkılmakta, ayrıca kurban dahil çeşitli türde adak sunma, dans gibi ritüeller de halen bölgede sürdürülmektedir.

Araştırmalarımız sırasında Tayfur Köy'de, köy sırtında yükselen tepenin eteğinde saptanan, ana kayaya oyulmuş bir kanal ile basamakları olan ve "Kybele Sunağı" olarak adlandırdığımız sunak, gerek güneydoğu Thrakia'da, gerekse Gelibolu Yarımadası'nda bu tipin şimdiye kadar saptadığımız ilk ve tek örneğidir (Koçel Erdem, 2016b, s. 181 vd.) (Resim 9). Biçim açısından Frigler'de de örneklerini gördüğümüz kayaya oyulmuş basamaklı "Kybele Tahtları" ile karşılaştırılabilir.¹⁵ Bu tarzdaki bir Kybele sunağı Balkan-Thrakia ve Anadolu Frig ilişkilerini ortaya koymaktadır (Fol, 2007, s. 359; Vassileva, 2012, s. 53). Kybele kültü Antik Dünya'da Anadolu ve pek çok yerde olduğu gibi, Propontis civarı ve Thrakia topraklarında, özellikle de Frig ve Trak *pantheon*larında oldukça önemli bir yer tutmaktadır (Vassileva, 2004, s. 189 vd.). Diğer yandan "Büyük Ana/Ana Tanrıça'nın" bu tür alanlarda belki tek başına, belki de birçok yerel tanrı ile beraber kutsanmış olduğu da unutulmamalıdır. Sunak yakınında günümüze dek kullanılmış olan bir ayazma ile hemen yakınında kurulmuş, ancak bugün artık bulunmayan bir kilisenin varlığı alanın kutsallığının devamına işaret eder. Söz konusu bu alan ayrıca, kült alanlarının en önemli öğelerinden biri olan kutsal kaynak/kutsal pınar/su kültü ile de ilişkilendirilebilir.¹⁶

¹⁵ Tanrıça Kybele genellikle basamaklı sunaklarla ilişkilendirilmektedir. Haspels, 1971, s. 73 vd.

¹⁶ Su kültü ile ilişkilendirilen Kybele anıtları Paphlagonia Bölgesi'nde de saptanmıştır. Karasalihoğlu, 2015, s. 55 vd.

Araştırmalarımızda su kültürü ile ilişkili olabilecek bir başka alan da Yarımada'nın iç kesim köylerinden Fındıklı Köyü'nün Acısu Mevkii/Demirkapı Mevkii'nde saptanmıştır. Burada çıkan doğal kaynak suyu "acısu" veya "doktor su" olarak adlandırılmaktadır. Suyun çıktığı vadideki kayaların oluşturduğu peyzaj, kutsal pınarları akla getirmektedir. Hemen yakınında, yüzey bulguları ışığında Hellenistik Devir'den Bizans Devri'ne kadar iskân gören bir yerleşme de bulunmaktadır.

Yeni saptanan tüm bu alanlarda yüzey bulguları çok azdır. Ancak hemen yakınlarında yer alan yerleşmelerden elde edilen bulgular bu alanların Prehistorik devirlerden beri biliniyor olabileceğini düşündürmektedir. Yeniköy Arıtış kutsal alanının hemen eteklerinde, Bahçeler Mevkii'nde saptadığımız yerleşme ile Ocaklı Köyü sahilinde yer alan Kuştepe/Leştepe Höyüğü (Paion antik yerleşmesi?) söz konusu bu kutsal alanlara en yakın merkezlerdir. Bu alanlarda ele geçen seramikler bir yandan Yarımada'nın özellikle Çanakkale Boğazı yüzü ve doğu kıyılarının yakından ilişkili olduğu Troia kültürü ile, diğer yandan da Balkan kültürleri ile paralellik göstermektedir. Şimdiye kadar Yarımada'da yapılmış olan çeşitli tespitler ve yeni bulgularımız ışığında, Son Tunç ve Erken Demir Devri'nde, yerleşim sayısı çok olmamakla beraber, Yarımada genelinde homojen bir kültür olduğu da söylenebilir.

Değerlendirme ve Sonuç

Tarih öncesi dönemlerden günümüze dek yerel topluluklar, Thrak halkları, Persler, Yunan ve Romalılar gibi pek çok topluluk tarafından kesintisiz olarak günümüze dek iskân edilen Yarımada'da etnik gruplar ve dönemlere bağlı olarak çok fazla değişik inanç, tapınım şekli ve kültür uygulaması bulunmaktadır.

Şimdiye kadar yapılan bilimsel yayınlarda Yarımada'da koloniler ile başlayan Yunan etkisi ile Yarımada'nın tanrı ve kültürlerine salt Yunan kültürü üzerinden vurgu yapılmıştır. Buna karşılık Thrak topluluklarının ve yerel kültürlerin izleri ise çok az bilinmektedir.

Gelibolu Yarımadası'nda yaşatılmış olan inançlar genel olarak değerlendirildiğinde yerel kültürler, Thrak kültürleri, Yunan kolonistler ve kurucularının (*oikistes*) kültürleri, Hellenistik Dönem'de Lysimakhos gibi yönetici kültürleri (kraliyet kültürü), yine Hellenistik Dönem ile beraber giren ve Roma'da da devam eden Mısır kültürleri gibi yabancı kültürler, Roma imparator kültürü ve tanrı kültürleri vs. tarih boyunca görülen inanç sistemlerinden bazılarını oluşturmaktadır (Bkz. Resim 2 Tablo).

Gerek antik kaynaklarda verilen kısıtlı bilgiler, gerekse modern çalışmalar ve bu çalışmalarda elde edilen yazıt, sikke, adak steli, mimari kalıntı vs. gibi bulgular tapınım gören tanrılar ve kültürler konusunda tüm resmi görmemize henüz imkân vermemektedir.

Ayrıca Thrak halklarının yazılı kaynaklarının ve kendilerine has tanrı, tanrıça betimleri ve ikonografilerinin olmayışı, *pantheon*larındaki tanrı ve tanrıçalar için Yunan ikonografisini kullanmaları Thraklara özgü tanrıları anlamamızı zorlaştırmaktadır.

Thrakia Khersonesos'unda Yunan *pantheon*unda var olan tanrı ve tanrıçaların yanı sıra, tüm Thrakia'da yaygın kültür olan Ana Tanrıça Kybele, adları antik kaynaklarda geçen ancak betimleri bulunmayan Pleistoros, Zalmoksis ve Thrak atlısı (*heros*) da Thrak halklarının önemli tanrıları arasındadır. Atlı tanrının (*heros*) yerel kültürler ya da heroik kültür bağlamında tüm Thrakia'da olduğu gibi burada da önemli yer tuttuğu söylenebilir. Ayrıca "ölü kültürü"nü önemli bir göstergesi sayılan tümülüslerde de heroik kültür yaşatılmış olabilir. Ayrıca Dionysos kültürü, Propontis ve Troas çevresinde önemli bir yer tutan Apollon kültürü, günümüzde olduğu gibi Antik Çağ'da da çok önemli tarım arazilerine sahip Yarımada'da, buğday, başak kısıcası tarım ile bağlantılı ürünlerin, tarımın, bolluk ve bereketin temsilcisi olan Demeter/Persephone kültürü bazı yaygın kültürler arasındadır. Bunların yanı sıra, henüz yeterli kanıt bulunmamakla beraber Kuzey Ege'de

ve yakın bölge İmbros'da (Gökçeada) yaygın tapınım gören büyük tanrıların kültü (*Kabirii*) Gelibolu Yarımadası'nın diğer kültürleri arasında yer almış olmalıdır.

Yunan ve Roma devirlerinde genellikle bir tapınak yapısı ile vurgulanan kutsal alanlar Thraklar'da ormanlık alanlar, kutsal korular, kutsal su kaynakları, dağ zirveleri ve kaya kutsal alanları olmak üzere çeşitli biçimlerde var olmuşlardır.

Eldeki arkeolojik deliller ışığında, kolonilerin kurulduğu kıyılarda Yunan tanrı ve kültürlerinin yaygın etkisi, orta ve iç kısımlar ile kıstak bölgesinde ise bu etkilerin yanı sıra Thrak özelliği ve yerel özellik gösteren kültürler ve kutsal alanların varlığından genel olarak söz edilebilir. Yarımada'da sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarımızda saptadığımız Thrak tarzı son bulgular, bir yandan kuzey Propontis hattı kültürlerinin devamlılığını (Tekirdağ Şarköy ile olan bağlantılar), diğer yandan Thrakia iç kısım kültür öğeleri ile olan benzerlikleri (Bulgaristan Rodop Dağları kutsal alanları) sunmaktadır. Ayrıca Anadolu Frig kültürüne bağlanan materyal kültür öğeleri, Ege ve Yunan kültürü ile ilişkilendirilen Yarımada'nın aslında çok farklı etkilere açık olduğunu, çok kültürlülüğü barındıran ve potasında eriten önemli bir geçiş noktası olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular yerel kültürler ve inançlar hakkında yeni açılımlar getirmekte, ayrıca Yarımada'nın kültür dünyasında "yerel" in ve "Thraklar" ın payını sorgulamamıza neden olmaktadır.

Yarımada genelinde günümüze dek kesintisiz süren iskân neticesinde, aralarında dinî ritüellerin de yer aldığı eski geleneklerin çoğunun kültürel bellekte hâlen yaşatıldığı ve saptadığımız kutsal alanların birçoğunun "kutsallık" vasfının günümüzde de korunduğu görülmüştür. Bir zamanlar Lysimakhos'un gömüldüğü mezar anıtının (*Lysimakheion*) olası yeri olabilecek ve günümüzde Namık Kemal'in ve Gazi Süleyman Paşa'nın türbelerinin bulunduğu Lysimakheia (Bolayır); Ecebey ve Kara Nebi'nin mezarlarının bulunduğu alan olan ve hâlen türbe/yatır işlevinin sürdürdüğü Karainebeyli Tepesi; hemen yanında bir kilisenin kurulduğu ve yakın zamanlara kadar avcı festivalinin düzenlendiği Tayfur Köy Kybele sunağı eski ritüellerin günümüzde de sürdürüldüğü ve halkın kutsal inançlarının bir parçası olarak yaşatılan antik kült alanlarıdır. Ayrıca elde yeterli arkeolojik delil olmamasına karşılık, Bayraklıbaba Türbesi, Azepler Namazgâhı, Çilehaneler ve Kalafat Mehmet Paşa Mezarı gibi çeşitli mezar ve ibadet yerlerinin yer aldığı Gelibolu İlçesi Fener Tepesi de benzer uygulamanın yaşatıldığı bir başka önemli kültürel bellek alanıdır.¹⁷ Günümüzde sürdürülen ritüeller antik alanların işlevlerinin ve Antik Çağ'daki dinî uygulamaların anlaşılmasına anlam katmaktadır.

İleriki yıllarda gerçekleştirilecek yeni araştırmalar ve kazı çalışmaları Yarımada'da tapınım gören tanrı ve kültürler hakkındaki bilgilerimizin genişlemesini sağlayacaktır.

Antik Kaynaklar

App. Syr. (=Appianus, *Syriake*)

Kullanılan Çeviri: *Appian's Roman History*. Çev. H. White I-IV, Cambridge, Mass.-London 1912-1913. (The Loeb Classical Library).

Demosthenes, *Orationes*

Kullanılan Çeviri: Demosthenes, *Orationes* I-VII. Ed.s. J. H. Vince et al., Oxford, 1930-1949. (The Loeb Classical Library).

Diod. (= Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historike*)

Kullanılan Çeviri: *Diodorus of Sicily*, Çev. R. M. Geer, London, New York, 1947. (The Loeb Classical Library).

¹⁷ Eceabat Maydos Kilisetepe Höyüğü'nün de, bir zamanlar üzerinde var olan kilise ve mezarlığa dayanarak halk tarafından kutsal kabul edilip bir adak yeri olarak hâlen kullanıldığına değinilmektedir. Bkz. Sazcı, 2012, s. 391.

Hdt. (=Herodotos, *Historiae*)

Kullanılan Çeviri: Herodotos, Herodot Tarihi, Çev. M. Ökmen-A. Erhat, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.

Homeros II. (=Homeros, *İlyada*)

Kullanılan Çeviri: Homeros, *Ilyada*, Çev. A. Erhat-A. Kadir, İstanbul, 1993.

Ps. Skylaks *Periplous* (=Skylaks, *Periplus Scylacis*)

Kullanılan Çeviri: Pseudo-Skylaks, *Periplous*, Çev. M. Arslan. *MJH* II/I, 2012, 239-257.

Thuk. (=Thukydides, *Historiai*)

Kullanılan Çeviri: Thukydides, *History of The Peloponnesian War*, IV(7-8), Çev. C. F. Smith, Londra, Loeb Classical Library Yayınları, 1923.

Modern Kaynaklar

Akbaytogan, T. (2010). *İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Elaious (Eleonte) Kylikleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Archibald, Z. H. (1994). Thracians and Scythians. *CAH* Vol. VI, *The Fourth Century*, ss. 444-476.

Archibald, Z. H. (1998). *The Odrysian Kingdom of Thrace. Orpheus Unmasked*. Oxford: Clarendon Press.

Bagnall, R. S. (1976). *The Administration of the Ptolemaic Possessions Outside Egypt*. Brill: Leiden.

Bamyacı, O. A. (2013). *Antik Dönem Denizciliğinde Tenedos/Bozcaada Kıyasal Kullanım ve Ticareti*, Çanakkale: Troia Vakfı Yayınları, ÇOMÜ Matbaası.

Cargill, J. (1995). *Athenian Settlements of the Fourth Century B.C.* New York, Köln: Leiden.

CIG : *Corpus Inscriptionum Graecorum*

Danov, C. M. (1976). *Altthrakien*, Berlin, New York.

Demangel, R. (1926). *Le Tumulus dit de Protesilas. Fouilles du Corps d'Occupation Français de Constantinople 1*. Paris: D.E. Boccard.

Dimitrova, D. (2005). Tumular architectonic monuments from the present-day Bulgarian land (second half of the first millenium B.C.) and their relation to Thracian religion. J. Bouzek, L. Domaradzka (Eds.), *The Culture of Thracians and their Neighbours* içinde (ss. 129-137). Oxford: Archeopress Publishers of British Archaeological Reports.

Dönmez-Öztürk, F. (2007). Trakya Tanrı ve Kültleri. *Arkeoloji ve Sanat* 125, ss. 51-66.

Dumont, A.- Homolle, T. (1892). Inscriptions et Monuments Figures de la Thrace. *Melanges d'Archeologie et d'Epigraphie*, par Albert Dumont. Paris: Imp. A. Chauvin et Fils.

Fol, A. (2010). *Thracian Culture : Told and Untold*. Sofia: Tangra TanNakRa Publishing House.

Fol, A.-Marazov, I. (1977). *Thrace and the Thracians*. New York: St. Martin's Press.

Fol, V. (2004). Kultstaetten. *Die Thraker Das Goldene Reich des Orpheus* (ss. 213-225.). Bonn: Philipp von Zabern.

Fol, V. (2007). *Rock Topoi of Faith in the Eastern Mediterranean and in Asia Minor During the Antiquity*, *Academia Litterarum Bulgarica, Institutum Studiorum Thracicorum, Studia Thracica* 10. Sofia: Bulgarian Academy of Science.

Haspels, C. H. E. (1971). *The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments*. Princeton: Princeton University Press.

Head, V. (1911). *Historia Numorum - A Manual of Greek Numismatics*, 2nd ed., revised by B.V. Barclay et al.. London: Clarendon Press.

Isaac, B. (1986). *The Greek Settlements in Thrace until the Macedonian Conquest*, *Studies of the Dutch Archaeological and Historical Society* 10. Leiden: Brill.

IK Sestos : J. Krauss (Hrsg.), *Die Inschriften von Sestos und der Thrakischen Chersones. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien*, 19, Bonn 1980.

Jones, A. H. M. (1966). *The Greek City from Alexander to Justinian*. Oxford: Clarendon Press.

Kahrstedt, U. (1954). *Beiträge zur Geschichte der thrakischen Chersones*. Deutsche Beiträge zur Altertumswissenschaft 6. Baden-Baden: B. Grimm.

Karasalıhoğlu, M. (2015). 'Paphlagonia'dan Kybele Açık Hava Kutsal Su Kompleksi. *Arkeoloji ve Sanat* 149, ss. 55-77.

Koçel Erdem, Z. (2015a). Traklarda Kült Törenleri. *Navisalvia. Sina Kabağaç'ı Anma Toplantısı 2013. Toplumlar Adetler Törenler içinde* (ss. 40-70). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Koçel Erdem, Z. (2015b). Tekirdağ Merkez ve Şarköy İlçeleri ile Çanakkale Gelibolu Yarımadası (Trakya Khersonesos'u) Yüze Araştırması 2013 Yılı Çalışmaları. *AST 32/1*, Ankara, ss. 437-461.

Koçel Erdem, Z. (2016a). Tekirdağ Merkez ve Şarköy İlçeleri ile Çanakkale Gelibolu Yarımadası (Trakya Khersonesos'u) 2014 Yılı Çalışmaları. *Ankara, AST 33/2*, ss. 443-463.

Koçel Erdem, Z. (2016b). The Cult Places in the Northern Propontis and the Gallipoli Peninsula (Thracian Chersonese) of Turkish Thrace. D. Spasova (Ed.), *Megalithic Monuments and Cult Practices, Proceeding of the Second International Symposium içinde* (ss. 171-185). Blagoevgrad: Neofit Rilski University Press.

Koçel Erdem, Z. (2017). Tekirdağ Merkez ve Şarköy İlçeleri ile Çanakkale Gelibolu Yarımadası (Trakya Khersonesos'u) 2015 Yılı Çalışmaları. *AST 34/1*, ss. 545-565.

Koçel Erdem, Z. (2019). Trakya'da Mısır Kültürleri /Egyptian Cults in Thrace. *Filiz Dönmez Öztürk Anı Kitabı*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları (Baskıda).

Körpe, R. (2015). 2012 Sestos ve Çevresi Yüze Araştırması. *AST 32/1*, ss. 135-149.

Körpe, R. (2016). 2015 Gelibolu Yarımadası Sestos Antik Kenti ve Çevresi Yüze Araştırması. *AST 34/2*, ss. 591-611.

Körpe, R. (2017). Troia'nın Gelibolu Yarımadasındaki Toprakları. A. Koyuncu (Ed.), *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu. Bildiriler C.1 içinde* (ss. 44-60). Pozitif Matbaa, Ankara: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Yayınları.

Loukopoulou, L. (2004). Thracian Chersonesos. M.H.Hansen-T.H.Nielsen (Ed.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis içinde* (ss. 900-911). Oxford: Oxford University Press.

Lund, H. S. (1992). *Lysimachus. A Study in Early Hellenistic Kingship*. London, New York: Routledge.

Marangou, C. (2012). The Rock-Cut Site at Myrina Kastro: Consideration of Symbolic Aspects. *Megalithic Monuments and Cult Practices, Proceeding of the First International Symposium içinde* (ss. 126-137). Blagoevgrad: Neofit Rilski University Press.

Mihailov, G. (1991). Thrace Before the Persian Entry into Europe. *CAH III/2*, ss. 591-619.

Özbek, O. (2012). 2010 yılı Saros Körfezi Gelibolu Yarımadası Prehistorik Dönem Yüze Araştırması. *AST 29/3*, ss. 463-479.

Özdoğan, M. (1986). Prehistoric Sites in the Gelibolu Peninsula. *Anadolu Araştırmaları* 10, ss. 51-67.

Penkova, E. (2004). Der thrakische Heros. *Die Thraker Das Goldene Reich des Orpheus içinde* (ss. 314-321). Bonn: Philipp von Zabern.

Picard, C.- Reinach A. J. (1912). Voyage dans la Chersonese et aux iles de la mer de Thrace. *BCH* 36, ss. 275-352.

Popov, D.- V. Fol (2010). *The Deities of the Thracians*. Sofia: Tangra TanNakRa Publishing House.

Porozhanov, K. (2011). *Odrysiyan Kingdom and the Poleis Along its Coasts and Athens from the end of the 6th c. until 341 BC*, *Studia Thracica* 14. Sofia: Neofit Rilski University Publishing House.

Rabadjiev, K. (2015). Religion. J. Valeva-E. Nankov-D. Graninger (Eds.), *A Companion to Ancient Thrace* içinde (ss. 443-456). Oxford: Wiley Blackwell.

Sarıkaya, B. (2009). *Epigrafik Buluntular Işığında Trakya'da Kültler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sayar, M. H. (1999). Doğu Trakya'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları. *AST16/1*, ss. 423- 433.

Sayar, M. H. (2000). Doğu Trakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1998. *AST17/1*, ss. 245-251.

Sayar, M. H. (2002). Doğu Trakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 2000. *AST19/2*, ss. 99- 111.

Sayar, M. H. (2007a). Doğu Trakya Yüzey Araştırmaları-2006. *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü. Haberler*, 24, İstanbul, ss. 19-20.

Sayar, M. H. (2007 b). Zur Lage von Lysimacheia. Eine Hellenistischer Hauptstadt auf der Thrakischen Chersonesos. A. Iakovidou (Ed.), *Thrace in the Graeco-Roman World. Proceedings of the 10th International Congress of Thracology Komotini-Alexandroupolis* içinde (ss. 514-515): Athens: Hellenic Ministry of Culture.

Sayar, M. H. (2008). Doğu Trakya Yüzey Araştırmaları 2006. *AST 25/2*, ss. 269-277.

Sazcı, G. (2012). Maydos Kilisetepi Höyüğü 2010 Kazıları. *KST33/1*, ss. 389-409.

Schönert-Geiss, E. (1999). *Bibliographie zur antiken Numismatik Thrakiens und Mösiens*. Berlin: Akademie Verlag.

SNG Cop. *Thrace: Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum*. Thrace I-II, Copenhagen 1942.

Tomaschek, W. (1980). *Die Alten Thraker, Eine ethnologische Untersuchung*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Tombul, M. (2015). *Çanakkale Kültür Envanteri. Arkeolojik Yerleşim Alanları ve Sanat Tarihi Yapıları*. Matsis Matbaa Hizmetleri, İstanbul: Zero Prodüksiyon.

Tzvetkova, J. (2000). Siedlungen und Siedlungssystem auf der Thrakischen Chersonesos in der Vorrömischen Zeit. *Thracia* 13, ss. 431-462.

Tzvetkova, J. (2008). *History of the Thracian Chersonese (From Trojan War Until the Time of the Roman Conquest)*. Sofia: Veliko Tarnovo Faber.

Vassileva, M. (2004). Thrakisch-phrygische Kontakte. Die Thraker Das goldene Reich des Orpheus, Bonn, ss. 187-195.

Vassileva, M. (2012). Thracian and Phrygian Rock-Cut Tombs: A Comparative Overview. *Megalithic Monuments and Cult Practices, Proceeding of the First International Symposium Ancient Cultures in South-East Europe and the Eastern Mediterranean* içinde (ss. 44-57). Blagoevgrad: Neofit Rilski University Press.

Yağız, O. (2014). Les monnaies de bronze de Lysimachie de la collection des monnaies grecques du Musée Archéologique de Tekirdağ. 1. *Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numizmatik Kongresi-Bildiriler, First International Congress of the Anatolian Monetary History and Numismatics* içinde (, ss. 669-685). Antalya, 25-28 February 2013. İstanbul: Oksijen Basım ve Matbaacılık.

Yağız, O. (2018). Thrak Sikkelerinde Ana Tanrıça İkonografisi. The Iconography of Mother Goddess on Thracian Coins. M. Arslan, F. Baz (Eds.), *Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi'nin Arasında: Prof. Dr. A. Vedat Çelgin'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler* içinde (ss. 935-947). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

